

Visszaemlékezések a magyar-csehszlovák lakosságcsere egyezmény végrehajtására

Egy-másfél évszázad távlatából már csak töredékesen lehet egy-két mozzanatot rekapitulálni és így az alábbiak inkább személyes jellegű kiegészítések az Új Magyar Központi Levéltárban XIX-A-13/1-18 alatt elhelyezett eredeti iratanyaghoz.

1946. június 24-én kelt a Külügyminisztérium megbízása a magyar-csehszlovák vegyes bizottság titkári teendőinek ellátására. Az eredeti felkérés másolatát "Jogászi pályafutásom" című kötet tartalmazza.

Nyilvánvalóan azért esett reám a választás e teendők ellátásával kapcsolatban, mert valamelyest értettem szlovákul. Középiskolai tanulmányaimat ugyanis a pozsonyi magyar tanítási nyelvű állami reálgimnáziumban folytattam, amely korábban az evangélikus egyház liceuma volt. Ott érettségiztem 1930-ban. A Hirschmann Nándor igazgató által kezdetben vezetett egyházi középiskola az államosítás után Jacovic Ferenc magyarul is tudó szlovák nemzetiségű igazgató vezetése alá került. A liceum volt tanárait átvették és folyamatosan kiegészítették más magyar, illetve szlovák iskolákban korábban működött tanerőkkel.

Érettségi után – nem érezvén magamat eléggé erősnek a szlovák nyelvben – visszahonosítottam magamat Magyarországon, miután a csehszlovák állam kötelékéből szabályszerűen elbocsátottak. Ez azonban elég volt ahhoz, hogy édesapámat, aki Pozsony városnál mint mérnök dolgozott 1903 óta, 1934-ben 55 éves korában nyugdíjazzák, indok: szolgálati állásában nem erősítették meg (Pozsony város képviselőtestületének 1464-19853/eln. 1934. sz. határozata). A Masaryk-féle nemzetiségi politika a gyakorlatban ilyen arculatú volt.

Tehát ilyen előzmények után jutottam abba a helyzetbe, hogy a csehszlovák állam hivatalos szerveivel ismét kapcsolatba lépjek.

A Vegyes bizottság magyar tagozatának elnöke dr. *Ruttkay* László, az Igazságügyminisztérium Nemzetközi Jogi Osztályán dolgozó kúriai bíró volt, aki felvidéki származásánál fogva kiválóan beszélt szlovákul. Én ugyanakkor szintén az Igazságügyminisztérium Nemzetközi Jogi Osztályán teljesítettem szolgálatot. Megbízatásunk mellett – amikor erre az időből tellett – elláttuk továbbra is a minisztériumban reánk háruló feladatokat.

A Vegyes bizottság magyar tagozatának tagja volt dr. *Geönczeöl* Tibor békéscsabai ügyvéd, akire bizonyosan azért esett a választás, mert Gyöngyösi János külügyminiszter, aki a lakosságcsere egyezményt magyar részről aláírta, békéscsabai tartózkodása alatt feltehetően személyesen ismerkedett meg vele és jóképességű jogásznak tartotta.

A Vegyes bizottság magyar tagozatának póttagjai voltak a későbbiek folyamán: *Berecz Kálmán*, a Magyar Áttelepítési Kormánybizottság pozsonyi meghatalmazottja, aki az áttelepítés tartama alatt viszonylag nagy létszámú tisztviselői kar élén állt, *Zsolt László*, a Földművelésügyi Minisztériumban korábban a birtokszerzési osztályon teljesített szolgálatot, kiváló szakember, *Kozma Ferenc*, ugyancsak a földművelésügyi tárcánál dolgozott korábban, mint osztálytanácsos, később lehetséges, hogy magasabb rangban.

A Vegyes bizottság magyar tagozatát szakértők egészítették ki. Így a Földművelésügyi Minisztérium részéről: *Zalányi Andor* és *Telbisz Károly*, a Pénzügyminisztérium részéről: *Hollós László*, a Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztérium részéről: *Péchy József*, a Belügyminisztérium részéről: *Mojzer Antal*.

Az egyes tagozatok mellett működött a kormány megbízott, a magyar tagozat mellett: *Márk László* kuriai bíró, akinek munkahelye a Külügyminisztériumban a "Vegyes Döntőbizottságok mellett működő Kormány megbízottak Hivatala" volt.

A segédhivatali feladatokat a magyar tagozat mellett *Bácskai Nándor* igazságügyi minisztériumi iroda-főigazgató, a kormány megbízott mellett *Pelikán Tibor* járásbírósi irodafőtiszt látta el.

A Vegyes bizottság magyar tagozatának felettes hatósága a Külügyminisztérium volt, ahol *Sebestyén Pál* rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter volt illetékes a felügyeleti jogot gyakorolni és útmutatásokat adni, egyben a csehszlovák Külügyminisztérium felé a kapcsolatot fenntartani a lakosságcsere ügyében.

A csehszlovák tagozat elnöke *Okáli Dániel*, Clementis külügyminiszterhelyettes sógora volt, korábban pozsonyi ügyvéd, akárcsak Clementis. A csehszlovák tagozat tagja volt *Pohánka Pavel*, emlékezetem szerint valamely magasabb pozsonyi hivatalnak volt a tisztviselője, továbbá egy *Truska* nevű póttag, aki később kapcsolódott be a Vegyes bizottság munkájába. Tagja volt a Vegyes bizottságnak és egyben titkára is *Zátarecky Péter*, jogász családból származó bíró (apja a Fajnor-Zátarecky féle szótár társszerzője volt). A csehszlovák tagozatot is több szakértő támogatta munkájában. A kormány megbízotti feladatokat *Winkler* (keresztnevére nem emlékezem) külügyminisztériumi tisztviselő látta el. Sebestyén Pál partnere csehszlovák részről: *Procházka* külügyminisztériumi osztályfőnök, neves közjogász volt.

Ilyen felállásban kapcsolódtam be 1946 júniusában a Vegyes bizottság munkájába és vettem abban részt annak csendes kimúlásáig.

Amilyen alakszerű volt a megalakítás, annyira halkán szűnt meg tevékenysége. A mai napig nem mentettek fel a titkári teendők alól.

A Vegyes bizottság első üléseit 1946 júniusában Budapesten tartotta, itt alkotta meg eljárás szabályait és hozta meg első véghatározatát 141 bányászcsalád áttelepítéséről Magyarországról Csehszlovákiába. Majd a Vegyes bizottság Ótátrafüredre (Stary Smokovec) utazott, ahol hozzálátott az érdemi munkához: a lakosságcsere lebonyolításához szükséges technikai szabályok megalkotásához véghatározatok formájában. Az egész iratanyagot évekkel ezelőtt adtam át Völyi Tibornak, a parlamenti könyvtár akkori igazgatójának. Ebben az ülészakban emlékezetem szerint 17 véghatározatot hozott, közöttük a később hatálytalanított 16-os számút, amely az ingóságok átviteléről rendelkezett.

Ezt a véghatározatot azért tartotta utóbb a magyar kormány helytelennek, mert nem tette lehetővé valamennyi ingóság átszállítását, hanem limitálta bizonyos határok közé – természetesen kétoldalúan. Azzal azonban nem számolt, hogy ilyen módon

Csehszlovákiában több ingóság marad hátra, mint Magyarországon, mert a magyarok Csehszlovákiában jobbmódúak voltak, mint a magyarországi szlovákok. Igaz, hogy ez a csehszlovák számlát terhelte volna és a végelszámolásnál a mérleg javunkra billent volna igen jelentősen. Ki tudta *akkor*, hogy a Csorba-tói megállapodásban 1950-ben a követeléseket és tartozásokat kölcsönösen államközi megállapodás keretében törölni fogják. Meg kell említeni, hogy a Csorba-tói megállapodást titkosan kezelték és a mai napig nem publikálták.

Így megindult 1946 nyarán a nehéz küzdelem a 16-os véghatározat hatálytalánítása iránt, ami végül sikerült is a 26-os véghatározattal. Ez azonban *Ruttkay* László visszahívását eredményezte a magyar tagozat elnöki funkciójából, amire 1946 nyarán a balatonlelleli ülészak közepén került sor. Ekkor a magyar tagozat elnöki tisztét *Péchy* József, a korábbi közlekedésügyi szakértő vette át, egy igen szívós, obstrukcióra hajlamos férfi, abban a – talán sugallt – felfogásban, hogy az egyezmény végrehajtását sikerül megakadályozni. Sziszifuszi küzdelmet folytatott minden egyes rendelkezés megszövegezésénél, hogy ily módon is késleltesse az egyezmény végrehajtását, amely kétségtelenül magyar szempontból egyenlőtlen volt, már arra való tekintettel is, hogy csehszlovák részről az áttelepítésre a lakosságot kijelölték, Magyarországról viszont önkéntes jelentkezés alapján történt az áttelepítés. Nem is beszélve a csehszlovák részről "háborús bűnösök"-nek bélyegzett sok személyről, akiktől soron kívül szerettek volna megszabadulni.

Péchy törekvése tehát feltétlenül tisztességes, jó szándékú, hazafias állásfoglalás volt, de nélkülözte a realitásokat. Csak reakciónak tekinthető különösen Okáli Dániel fölényes, lehengerlő stílusára, aki minduntalan Clementisre hivatkozott, kvázi fenyegetőzött (utóbbi egy koncepció per áldozata lett később), olyanokat mondott, hogy "miért veszítettük el a háborút", ha ez nincs, "fordítva ülnénk". Pohánka, a bizottság tagja viszont halk szavú, józan ember benyomását keltette, aki "jó tisztviselő"-ként látta el hivatalát.

1947 nyár vége felé hívatott *Hajdu* István áttelepítési kormánybiztos és megkérdezte, nem venném-e át a magyar tagozat elnöki tisztét és egyben elvállalnám-e az Áttelepítési Kormánybiztos helyettesi funkcióját. Válaszom az volt, hogy a Vegyes bizottság magyar tagozata elnöki funkcióját vállalom, de a kormánybiztos-helyettesi funkciót nem, mert telepítési ügyekben nem vagyok jártas, csak a kérdés nemzetközi jogi vetületeit tudnám vinni. Azt válaszolta, hogy e két funkció nem választható el egymástól. Így esett azután a választás *Bólya* Lajosra, aki korábban az érsekújvári ügyészség elnöke volt (Berecz Kálmán ugyanott korábban a vármegyei apparátusban volt főjegyző, Szabó Károly, Berecz jobbkeze később az érsekújvári járás keretében dolgozott, mint fiatal tisztviselő, ugyancsak újvárinak számított Mojzer Antal, aki ott rendőrfogalmazó volt).

Bólya Lajos a most már elodázhatatlan lakosságcsere lebonyolítására alkalmas személyiség volt. Reprezentatív külseje, határozott, de udvarias, kissé kimért tárgyalási modora, a "három lépés távolság" ügyészi allűrje egyesült benne.

Mindez azonban csak máz volt, mert költői lélek lakozott benne, akinek minden passziója az autóvezetésen kívül a versírás volt. Eredeti neve: Feiszthammel Lajos – ezen a néven jelentek meg korai versei – egyébként az érsekújvári ügyészségi elnöki beosztása előtt a komáromi ügyészségen, mint beosztott ügyész már régi néven szerepelt, később magyarosította nevét. Jóval később, már mint szegedi egyetemi tanár is írogatott és publikált verseket a helyi újságokban.

Tehát megindult 1947 októberében Bólya vezetésével az intenzívebb munka a Vegyes bizottságon belül, Péchy – emlékezetem szerint – 1947 július végéig töltötte be a magyar tagozat elnöki tisztét. Ezután felváltva hol Pozsonyban, hol Budapesten üléseztünk egészen 1950 elejéig, még a lakosságcsere hivatalos lebonyolítását követően is.

Ez már merőben technikai jellegű munka volt, amennyiben a folyamatban levő lakosságcsere kapcsán felmerült – eddig rendezetlen – kérdéseket kellett "egyesbe rakni", de akadtak érdekes jogi kérdések is, amint erről a későbbi véghatározatok tanúskodnak.

A Vegyes bizottság csehszlovák tagozatának munkájából Okáli Dániel lassan vissza is húzódott és a csehszlovák tagozat részéről Záturecky, Pohánka és Truska működtek. Ebben a periódusban politikai szempontból a Vegyes bizottság már nemigen volt "érdekes", mert "fejünk felett" a két állam kormánya folytatott tárgyalásokat az anyagi kérdések rendezéséről, elsősorban, ami a Csorba-tói egyezményben meg is történt. A Csorba-tói egyezményt nem hozták nyilvánosságra, a Pénzügyminisztériumban volt megtekinthető külön engedéllyel. Talán még ma is ez a helyzet.

Érdeklődésre tarthat számot, hogy a Vegyes bizottság egyes tagjainak sorsa a továbbiakban hogyan alakult. *Ruttkay* László 1951-ben az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda munkatársa lett, ahol nyelvtudását hasznosítani tudta. Korán halt meg súlyos betegségben. Meleg szívé, korrekt ember volt, aki jóhiszeműen fogott hozzá egy nemzetközi egyezmény végrehajtásához, amikor még sok kérdés tisztázatlan volt, politikai síkon is.

Berecz Kálmán hivatása magaslatán álló pozsonyi meghatalmazott ("Zmocnened") volt, aki közvetlen, megnyerő modorával sok mindent el tudott intézni a magyarok javára. Amellett reprezentálni is tudott, olykor összehívta a lakosságcserevel foglalkozó munkatársait kedélyes beszélgetésre, tájékoztatta őket folyamatosan a szükséges dolgokról. Legszemélyesebb tapasztalatom az volt, hogy amikor édesapám a sok vexaturában (nyugdíj-nélküliség, lakásukba másik magyar család telepítése – összeköltöztetése a magyaroknak stb.) belehalt, mindent elkövetett, hogy édesapám temetésére elutazhassam (akkor határázár volt Csehszlovák oldalon, "a győzelmes február" – a fordulat ekkor következett be). Édesanyámat meglátogatta és a megbízotti hivatal nevében részvétét nyilvánította. A lakosságcsere lebonyolítása után Budapesten a Budapesti Konzervgyár jogtanácsosa lett. 1983. március 19-én halt meg 75 éves korában.

Geönczeöl Tibor nem volt vitakozó típus, az ellentéteket, ahol tehetett, mérsékelni igyekezett. A lakosságcsere teendőinek gyakorlati bevégződésével visszatért Békéscsabára, úgy hallottam, hogy elhunyt.

Sebestyén Pál, aki időről-időre különösen a kritikus szakaszokban személyesen is részt vett a lakosságcsere tárgyalásokon, ha nem is a Vegyes bizottság keretében, hanem egy szinttel feljebb, a külügyi szolgálatból való megválás után az Állam- és Jogtudományi Intézet munkatársa lett, ahol páratlan nyelvtudásával (francia, olasz, német) nagy segítséget jelentett az egész Intézetnek. 1973. október 18-án halt meg 81. életévében.

Márk László a külügyi szolgálatból elbocsátottak szomorú sorsára jutott. A Műszaki Egyetem egyik tanszékének laboratóriumában kapott állást, ahol egészségtelen körülmények között gyógyíthatatlan betegséget kapott és korán meghalt. Egy jobb sorsra

érdemes, idegen nyelveket kiválóan beszélő jogász végezte így életét – anélkül, hogy lelkiismeretét valami is terhelte volna. Sok hasonló eset volt abban a szomorú időben, így pl. *Szondy* Viktor, a nemzetközi büntetőjog kiváló szakembere, a Külügyminisztériumban a Nemzetközi Büntetőjogi Osztály erőssége, a kitelepítések viszontagságait nem bírta ki és mint kitelepített vidéken halt meg.

Bólya Lajos az áttelepítési teendők befejezése után rövidesen Szegeden lett előbb egyetemi docens, majd egyetemi tanár, 1957-ben dékán és rövid ideig rektor is. A büntető perrendtartást adta elő. 61 éves koráig szolgált, majd nyugdíjba ment. Később néha az Országgyűlési Könyvtárban láttam búvárkodni. Korán halt meg, ahogy értesültem, hirtelen, a szíve vitte el.

Péchy József további sorsáról nincs értesülésem.

A csehszlovák tagozat tagjai közül *Záturecky* Péterrel később is tartottam a kapcsolatot. Igen korrekt, jó kolléga volt, pedig munkánk nem volt könnyű. A tárgyalási jegyzőkönyvet két nyelven kellett felvenni, magyarul és szlovákul. Én a magyar szöveget készítettem, *Záturecky* a szlovák szöveget. A végén összeültünk és egyeztettünk. Soha a legkisebb vita nem támadt közöttünk, mert mindketten *valósághoz hű* jegyzőkönyv felvételére törekedtünk. El lehet képzelni, hogy az évek során milyen nagy mennyiségű jegyzőkönyv gyűlt össze, amit ketten szerkesztettünk, majd lediktáltuk, én *Bácskai* Nándor felejthetetlen munkatársamnak, aki olyan gyorsan gépelt, mint egy hivatásos gépíró. Korán halt meg, infarktusban. *Záturecky* Péter később a Szlovák Legfelsőbb Bíróság bírója lett. Egy ízben még találkoztam vele a hetvenes évek vége felé az Astoria Szálló halljában, amikor éppen egy lovagló versenyre készült (nagyon szeretett lovagolni, ez volt a passziója). 1982. augusztus 1. napján halt meg, ugyancsak infarktusban.

Szakértői gárdánkból *Hollós* László a Pénzügyi Központ munkatársa lett, állítólag szintén meghalt volna, *Mojzer* Antal nyugatra távozott.

Magamról végezetül annyit, hogy 1954 óta az Állam- és Jogtudományi Intézet munkatársa voltam. Kutatási területem a munkajog lett, de a csehszlovák jogi referensi feladatokat végig elláttam. Ebből kifolyólag sok értékes új kapcsolatra tettem szert, csehszlovákiai kutatókkal számos esetben találkoztam ott is, itt is. Ezek sorában is külön szeretettel emlékezem vissza *Luby* István akadémikusra, a civilizisztika kiváló művelőjére, aki sajnos szintén idő előtt távozott az élők sorából. A pozsonyi egyetemen évfolyamtársa volt *Pfeifer* Dánielnek. Egy alkalommal közösen hármasban uszonnáztunk a Budapest Szálló teraszán. A jogi kapcsolatok dinamikus egyénisége volt *Bianchi* Leonard, aki a magyar jog szlovákiai tolmácsolója volt hosszú éveken át. Ő is itt hagyott bennünket, váratlanul, szintén infarktus következtében.

A jó személyi kapcsolatok azonban a valóságos helyzettől nem téríthetik el figyelmünket. Ez pedig a szlovákiai magyarság csendes, de kitartó beolvasztási folyamata a szlovákságba. Ennek csak egyik epizódja a történészek között kialakult vita a magyar eredetű családi nevek írásmódjáról. "Mi itten magyar ajkú lakosság öncélúan vagyunk csak magyarok, rólunk elfelejtkeztek, mi magyar ajkú csehszlovákok vagyunk" írja egyik régi barátom Ógyalláról. A magyar nyelvbe szlovák szavak keverednek (národny vybor, lieceb fond stb.) a köznapi beszélgetés során, magyar szülők leszármazottai a magyar nyelvet már csak törve beszélnek, különösen ha házastársuk történetesen szlovák vagy cseh nemzetiségű. Az unokák pedig már egy szót sem tudnak magyarul. Vannak ellenkező példák is, de ez sajnos kivételnek tekinthető.

A magyarság lassú elnemzetlenítése határainkon túl sajnos reális folyamat, ami elsősorban az uralkodó nemzet türelmetlenségére, agresszivitására vezethető vissza. E folyamat megállításához annak a felismerésére lenne szükség, hogy egymás nemzetiségét, a nemzet önmegvalósításához való jogát tiszteletben kell tartani, szóval a kulturális szint magasabb fokára kellene emelkedni. Más nemzetiségének tiszteletben tartása a mi önbecsülésünk is, illetve önbecsülésünk kilép a kulturális keretek közül, ha felsőbbbségi, hatalmi tendenciák fűtik. Úgy látszik, a szomszéd államok egy része ennek felismeréséhez még nem jutott el.

LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI Sen.

MÉMOIRES DE L'EXÉCUTION DU TRAITÉ HONGRO-TCHÉCOSLOVAQUE SUR L'ÉCHANGE DE POPULATION

(Résumé)

A la conclusion du traité hongrois – tchécoslovaque sur l'échange de population, l'auteur a été chargé de la fonction de secrétaire de la commission mixte hongrois – tchécoslovaque. Secrétaire de la commission, dans ses mémoires il rend compte des personnes avec lesquelles il pouvait coopérer au cours de la préparation du traité. Dans ses mémoires il parle également des circonstances politiques du traité, ainsi que de la situation difficile des minorités ethniques dans la mesure où l'ethnie nationale majoritaire a des aspirations assimilatrices.